

En ömsint skildring av identitetsskapande i marginalerna

Recension av: Birgitta Svensson, *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*, (Stockholm: Nordiska museets förlag, 1993). 275 s.

Johanna Rundgren

Lunds universitet

Denna avhandling som handlar om makt och motstånd mot makt äger trots att den publicerades för snart 30 år sedan ständig aktualitet och förtjänar därför uppmärksamhet i form av en nutida recension. I avhandlingen undersöks hur identiteter formas i kulturmöten, i detta fall utifrån konfrontation snarare än interaktion. Det är inte fråga om samspel, utan motsatsernas spel.

Det nedsättande begreppet "tattare" används genom hela avhandlingen. Det kan anses problematiskt, men författaren förklarar orsaken till det: hon använder ordet tattare eftersom det ordet tilldelats den här gruppen av utomstående, och det är just det kulturella utanförskapets konstruktion som står i fokus för undersökningen. Av samma anledning används begreppet konsekvent genom den här recensionen.

Läsaren får följa två tattarsläkter bakåt i tiden, där den äldste personen föddes 1699 och den yngste 1946. Svensson beskriver hur tattarsläkternas identitet förändrats i takt med samhällsförändringarna under perioden och på vilket sätt man talat om tattare genom tiderna. Uppfattningen från allmänheten har varit alltifrån en känsla av skräckblandad förtjusning till förakt och rädsla.

Parallellt med berättelsen om dessa släkters tidsresa beskrivs hur samhällets normer förändrats, och hur medborgaridealet gått från att uppnå och upprätthålla ära under den tidiga perioden, till hur det i takt med industrialiseringens framväxt med tillhörande borgarklassideal alltmer kommer att handla om redlighet, dygd och rättskaffenhet under den moderna perioden. Begreppet tattare skapas i mötet mellan maktens och motståndets olika strategier, och avhandlingen visar hur tattarna själva starkt bidrog till att normerna upprätthölls genom sitt spel med rättvisan. Avhandlingen fokuserar på hur detta spel med rättvisan skett på tre nivåer: hur de mötte statens maktutövning och offentlig debatt, hur de mötte den lokala makten samt hur de mötte den bild av tattare som formades av folks sätt att tala om dem. Detta spel har

format olika identiteter i olika samhällen. Svenssons avsikt är att visa hur tattarnas avvikelser från normer avspeglar vilken kanon man har följt i det svenska samhället under olika tider. Utanförskapet handlar både om särskiljande, utövande av makt och disciplinering men också om ett motstånd. Dessa fyra företeelser förutsätter varandra i det fenomen som Svensson beskriver.

Syftet med avhandlingen är att skildra hur konceptet av tattare och deras tillhörande utstötthet och annorlundahet skapats av de intellektuellas makt i samspel med tattarnas eget spel mot makten, hur de utmanar normer, gör narr av rättvisan och trotsar gängse normer.

Svensson har sökt källmaterial vid tinget där hon menar att den normativa viljan prövas i samhället, vilket jag tolkar som att det är i tinget som samhällets normer manifesteras och materialiseras genom lagar och subventioner. Svensson beskriver rättssalen som ”de samhällsliga normernas estrad”. Här visas tattaren upp för att manifesteras rätt och fel, vilka gränslinjer som finns i samhället och var de dras. (s. 51)

Den fylligaste etnografin anser sig Svensson finna i husförhören. Här uttrycker sig prästerna i respektive tid/samhälle vad de tycker om tattarna. Vid läsning av dessa bör man, menar jag, emellertid förhålla sig ifrågasättande till källans tillförlitlighet, eftersom det rimligen borde finnas olika motiv till att en präst uttalar sig på ett eller annat sätt.

De metodologiska verktyg som använts i studien är äldre domstolsprotokoll, dagspress, material ur folklivsarkiv och statliga utredningar. För en person som är ovan att läsa och förstå gammaldags texter så är återgivningen av de äldsta källorna utmanande. Jag upplevde att delen med teoretiska utgångspunkter kräver noggrann läsning och koncentration, då olika teorier, bland annat Foucaults maktanalys och Gramscis hegemonibegrepp, diskuteras utifrån utomstående kritiska röster. I övrigt är Svenssons språk klart och precist, och sättet boken är skriven på vittnar om ett genuint intresse för ämnet.

Svensson hävdar i slutet av boken att hon lyckats med sitt syfte: att de civilisationshistoriska resonemangen borde kunna föras ner till en gripbar nivå och att hon genom att beskriva tattarnas historia har lyckats visa hur de moderna disciplineringssträvandena utvecklats i det svenska samhället. Hon menar att ”tattarnas förmåga att ständigt omforma sina strategier efter ändrade förutsättningar har visat både vad som skapar tataridentiteten och hur samhället bygger sitt normsystem genom att ständigt pröva det som är möjligt på de utanförstående”. (s.209)

Jag håller med om att hon lyckats med sitt uppdrag, och det som är tankeväckande med hennes undersökning är bland annat att åsikter och diskurs formas av dem som innehar den normativa makten, det vill säga de som uppfyller normerna, snarare än de som faktiskt upplevt tattarnas sällskap eller utsatts för deras hyss och oegentligheter. När allmänhet, press, författare och vetenskapsmän hakar på, och ”problemet tattare” konstituerades (s.22) dras mina tankar till den svarta poesi som etnologen Ristilammi

beskriver i sin avhandling om Rosengård i Malmö.¹ Ristilammi beskriver hur uppfattningen av och diskursen om ett bostadsområde föregår de verkliga förhållanden som de boende faktiskt upplever det och blir till en självuppfyllande profetia. På samma sätt har tattarnas särskildhet och sociala avskildhet stärkts av stereotyper om hur tattare ska vara, och bilden av de själva har till slut internaliserats.

Svensson finner en intressant infallsvinkel när hon beskriver hur den intellektuella makten – vetenskapen – skapar de objekt över vilka de verkar. Forskarna åskådliggör relationer som inte tidigare synts. Subkulturer och främmande civilisationer ”upptäcks” av eurocentriska vetenskapsmän, de ”finns” således inte innan rätt personer har upptäckt dem. Svensson menar att tattarnas spel med rättvisan liknar de intellektuellas. På liknande sätt som den intellektuelle strävar tattaren efter att stå fri från etablissemang och normsystem, fast på andra grunder.

Det är intressant att Svensson genom att studera marginalerna synliggör vilka normer som gäller i ett samhälle och att hon samtidigt visar att de som har minst att förlora ofta är svårast för samhället att styra. En del av bokens skildringar om hur polisen förde register över tattarna kan relateras till mer nutida händelser, som t.ex. polisens hemliga register över romer i Malmö som avslöjades 2013. Bokens beskrivning av smutskastningen av romer som svartmuskiga, oärliga och med allt för många barn kan föra tankarna till Sverigedemokraternas kampanjfilm från 2010 där muslimska kvinnor i burka skildrades som hotfulla, främmande kvinnor som närmast patrullerade tillsammans med alla sina barnvagnar.

Svensson följer i huvudsak två släkter i sin undersökning. För att göra undersökningen mer omfattande kunde kanske fler släkter undersökas. Eventuellt kunde en kvantitativ undersökning av andra individer under samma tidsintervall ha kompletterat materialet för att styrka, verifiera eller dementera de uppgifter som redogjorts för och de slutsatser Svensson dragit av sin undersökning.

Det som väcker frågor och lämnar en önskan om mer kunskap efter att ha läst avhandlingen är hur tattarna själva såg på sin situation. Vad var deras tankar om rätt och fel, kriminalitet, utanförskap? Hur såg de på sig själva och vad är deras bild av samhället de stod utanför? Jag blir oerhört nyfiken på att lära känna tattarna inifrån, då Svenssons avhandling är skriven ur ett utifrånperspektiv.

Boken lockar till ett par skratt under läsandets gång. Bland annat när tattarnas trots mot normerna beskrivs genom små hyss och otyg, till exempel hur sättet de döper sina barn går helt emot samtida samhällsnormer. I regel gav man sina barn namn som ansågs passande för den klass man tillhörde, vanliga bondbarnsnamn var till exempel Anna och

---

¹ Ristilammi, Per-Markku, *Rosengård och den svarta poesin: en studie av modern annorlundahet*. Stockholm: B. Östlings bokförlag Symposion (1994).

Per. Att ge sitt barn mer än ett förnamn var reserverat åt adel och kungligheter. Likväl valde tattarna regala, adelsklingande och avancerade namn till sina barn, som Florenzia Heredina Antonia eller Julius Ferdinand Amandus. Kanske var det en reaktion mot de alienerande och särskiljande öknamn de fick både i polisens register och i folkmun: "Lakans-käringen", "Kniva-kungen" eller "Bunkers-John". (s. 165)

Likaså beskrivs humoristiska skeenden med hyss som balanserar på lagens gräns, där tattaren gycklar polisen. Scener som kunde höra hemma i en Chaplin-film. Avhandlingen ger en bild av tattarna som ett slags antihjältar, tricksters som vägrar att inlemmas i ett nät av likriktande samhällsnormer, och man kan inte annat än ömma för och sympatisera med dem trots alla deras oegentligheter och oärliga aktiviteter.